

УДК 347.635

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИЙ ЗАХИСТ СІМЕЙНИХ ПРАВ ТА ІНТЕРЕСІВ ДИТИНИ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ ІЗ ПРАВ ЛЮДИНИ

Наталія ВОЛКОВА,

кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу
Національного університету «Одеська юридична академія»

АНОТАЦІЯ

Стаття присвячена комплексному науковому дослідженню міжнародно-правового захисту сімейних прав та інтересів дитини Європейським судом із прав людини. У статті визначається можливість перегляду судових рішень Європейським судом із прав людини щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини, аналізується практика Європейського суду із прав людини щодо даної категорії справ у справах стосовно України та її вплив на ухвалення рішень щодо дитини національними судами, розглядаються правові позиції Європейського суду із прав людини щодо окремих категорій цивільних справ стосовно захисту прав та інтересів дитини, що впливають із сімейних правовідносин.

Ключові слова: захист сімейних прав та інтересів дитини, Європейський суд з прав людини, цивільні справи, судова практика, дитина.

INTERNATIONAL LEGAL PROTECTION OF FAMILY RIGHTS AND INTERESTS OF THE CHILD BY THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Nataliia VOLKOVA,

Candidate of Law Science, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Civil Process
of National University "Odessa Law Academy"

SUMMARY

The article is devoted to the comprehensive scientific research of the international legal protection of family rights and interests of the child by the European Court of Human Rights. The article identifies the possibility of reviewing judgments by the European Court of Human Rights on the protection of family rights and interests of the child, examines the practice of the European Court of Human Rights regarding this category of cases in Ukraine and its influence on the adoption of decisions on the child by national courts and also reviewing the legal positions of the European Court of Human Rights regarding certain categories of civil cases for the protection of the rights and interests of the child arising from family law.

Key words: protection of family rights and interests of child, European Court of Human Rights, civil cases, courts practice, child.

REZUMAT

Articolul este dedicat cercetării științifice complexe a protecției juridice internaționale a drepturilor familiale și a intereselor copilului de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului. În articolul posibilitatea controlului jurisdicțional al deciziilor de către Curtea Europeană a Drepturilor Omului pentru protecția drepturilor familiale și intereselor copilului, analizează practica Curții Europene a Drepturilor Omului în această categorie de cazuri, în cazuri împotriva Ucrainei și impactul acesteia asupra procesului decizional în legătură cu copilul de către instanțele naționale, rozglyadaetsya juridice poziția Curții Europene a Drepturilor Omului privind anumite categorii de cauze civile pentru protecția drepturilor și intereselor copilului care decurg din relațiile de familie.

Cuvinte cheie: protecția drepturilor familiale și a intereselor copilului, Curtea Europeană a Drepturilor Omului, cauzele civile, practica judiciară, copilul.

Постановка проблеми. Ухвалення 17 липня 1997 р. Верховною Радою України Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція) надало кожній фізичній і юридичній особі України право на звернення до Європейського суду із прав людини з метою захисту своїх прав, свобод та інтересів, після використання всіх засобів захисту відповідно до законодавства України.

Законом «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., Першого протоколу та протоколів 2, 4, 7 та 11 до Конвенції» Україна цілком визнала чинність норми щодо визнання обов'язковою юрисдикцію Європейського суду із прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення й застосування Конвенції (ст. 32 Закону). Обов'язкова сила рішень і їх ви-

конання встановлені ст. 46. Відповідно до ст. 9 Конституції України, зазначена Конвенція є частиною національного законодавства держави, джерелом законодавчого правового регулювання і правозастосування в Україні [1, с. 157]. Так були створені для фізичних і юридичних осіб України додаткові гарантії основних прав та свобод.

Е. Трегубов зазначав, що дані «<...> гарантії знайшли своє вираження та закріплення через загальносвітове визнання міжнародних договорів із прав людини, а також спеціальних органів, уповноважених здійснювати контроль дотримання основних прав і свобод людини» [2, с. 358]. Таким органом є Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) – міжнародний судовий орган, метою створення якого є забезпечення дотримання Конвенції та протоколів до неї, державами-учасниками, що її ратифікували. Він по-

кликаний перевіряти дотримання державами прав і гарантій їх забезпечення, передбачених Конвенцією.

Захист прав дітей є одним із важливих завдань держави, оскільки саме діти вважаються найбільш незахищеною категорією громадян через їхню фізичну, психологічну та соціальну незрілість. Найбільш важливу роль у захисті прав дитини відіграє судова форма захисту. Відповідно до положень Конституції України, особа має право на звернення по захист, після використання національних засобів правового захисту, до міжнародних юрисдикційних установ, які визнала Україна (абз. 5 ст. 55) [3]. Аналіз вищезазначеної норми дає підстави вважати, що особа має право на звернення до ЄСПЛ для захисту прав та інтересів дитини, після використання всіх національних заходів.

Стан дослідження. Дослідження проблеми міжнародно-правового захисту сімейних прав дитини є вельми актуальним, що підтверджують праці В. Абрамова, Б. Жавзандомора, С. Клім, Л. Красицької, Н. Крестовської, О. Мамич, К. Никонова й інших науковців, які зробили значний внесок у дослідження даного питання.

Метою та завданнями статті, з огляду на досягнення науки цивільного процесуального права, застосування норм міжнародного законодавства та вивчення судової практики Європейського суду із прав людини, є виявлення, постановка та вирішення проблем міжнародно-правового захисту сімейних прав та інтересів дитини ЄСПЛ в Україні.

Виклад основного матеріалу. Міжнародний захист прав дитини являє собою сукупність міжнародно-правових і міжнародних норм, що регулюють співробітництво держав у забезпеченні захисту прав дітей. Зважаючи на фізичну і розумову незрілість, дитина потребує особливих прав і додаткового захисту. Соціальний статус дітей є нижчим, ніж у дорослих, тому міжнародний захист прав дітей спрямований на забезпечення рівних прав і можливостей дітей і дорослих [4, с. 44].

Під час дослідження положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, можна дійти висновку, що вона не містить статей, що безпосередньо регулюють захист прав та інтересів дитини. Однак необхідно зазначити, що дитина є суб'єктом міжнародного права, тому деякі положення Конвенції можуть застосовуватися і для захисту прав та інтересів дитини.

С. Клім зазначає, що «<...> аналіз Європейської конвенції свідчить про дихотомію права на публічне (процесуальне) та приватне (матеріальне, зокрема й сімейне) під час вирішення питань, які стосуються малолітніх або неповнолітніх» [5, с. 204].

О. Мамич підкреслює, що «<...> дитина має ті ж самі права, що і будь-яка доросла людина в межах її дієздатності. У ст. 34 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод вказано, що заявником може виступати «будь-яка фізична особа <...> яка стверджує, що стала жертвою порушення прав, визначених Конвенцією <...>». Отже, можна вважати, що ця норма поширюється на категорію неповнолітніх осіб» [4, с. 40].

Система норм Ради Європи у сфері захисту прав дітей базується на чотирьох основних принципах: захист дитинства, запобігання насильству, покарання винного в насильстві та врахування думки дитини. Конвенція Ради Європи про здійснення прав дітей передбачає конкретні заходи, що дозволяють дітям досягати їх реалізації. Вона узаконює необхідність донести до дітей інформацію про опіку, житло, права батьків спілкуватися з дитиною, питання всиновлення та захисту від жорстокого чи принизливого ставлення [6].

У Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод положень, які безпосередньо стосуються прав дітей, не так вже й багато. Однак до дитини, як і до будь-якого іншого суб'єкта прав, можуть бути застосовані всі положен-

ня Конвенції. І сама Конвенція, і прецеденти Суду говорять про те, що заявником може виступити будь-яка людина, що підлягає юрисдикції Суду, зокрема і неповнолітня.

Що стосується застосування зазначеної Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод для захисту сімейних прав та інтересів дитини, то необхідно звернути увагу на ст. 6 Конвенції [7], яка зазначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав і обов'язків цивільного характеру. Вбачається, що дане положення можна застосувати і до неповнолітніх дітей, оскільки діти також мають право на справедливий і публічний розгляд своїх справ упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом.

Ч. 1 ст. 8 Конвенції передбачає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції.

Відповідно до практики ЄСПЛ, гарантії ст. 8 Конвенції стосовно «сімейного життя» щодо захисту прав дитини поширюються на :

– встановлення батьківства (рішення в справах «Рамсусен проти Данії» від 28 листопада 1984 р. № 87, п. 33 та «Кіган проти Ірландії» від 26 травня 1994 р., Серія А, № 290, п. 45);

– позбавлення батьківських прав (рішення в справі «Ханти про Україну» від 7 грудня 2006 р., заява № 31111/04). ЄСПЛ у даній справі визнав порушення ст. 8 Конвенції, оскільки справу про позбавлення заявника батьківських прав було розглянуто судом без його участі через заборону заявнику протягом п'яти років приїздити в Україну;

– відібрання дитини без позбавлення батьківських прав (рішення в справі «Савіні проти України» від 18 грудня 2008 р., заява № 39948/06) [8, с. 64–65].

У Рішенні ЄСПЛ від 18 грудня 2008 р. у справі «Савіні проти України» зазначено: «<...> суд ставить під сумнів адекватність відповідної доказової бази для висновку про те, що матеріально-побутові умови дітей були справді небезпечними для їхнього життя і здоров'я. Крім того, кілька конкретних висновків (наприклад, про те, що дітей не годують і не вдягають належним чином, а також часто залишають самих удома) ґрунтувалися виключно на доповідях, складених представниками відповідних міських служб за результатами окремих, несистематичних перевірок помешкання заявників. Водночас суд не розглядав жодних доказів на підтвердження такої інформації – не заслуховував, наприклад, самих дітей, не досліджував їхні медичні документи, не звертався до висновків педіатрів чи показань сусідів. Фактом є те, що єдиним об'єктивним доказом, наведеним у рішенні суду першої інстанції на підтвердження висновку про незадовільний стан здоров'я дітей, є медична довідка, видана за рік до того, яка засвідчувала перебування О.С. та К.С. на обліку як хворих на анемію першого ступеня, хоч її достовірність, незважаючи на відповідні спростування з боку заявників, не було перевірено. Суду не вдавалися до розгляду незалежних доказів (наприклад, експертного висновку психолога), аби оцінити їхню емоційну чи психічну зрілість і мотивацію в розв'язанні побутових проблем. У мотивувальній частині судового рішення немає й аналізу спроб заявників поліпшити умови свого життя – наприклад, їхніх звернень із проханням забезпечити постачання природного газу, компенсувати заборгованості із заробітної плати і допомогти із працевлаштуванням. Натомість суди, як здається, прийняли на віру подану міськими службами інформацію про те, що заявники не спромоглися поліпшити свої матеріально-побутові умови та скорегувати своє ставлення, незважаючи на фінансову та іншу підтримку, а також заходи з відповідного консультування. Окрім

описових доповідей, складених за результатами перевірок, у яких вказувалося на ті самі проблеми (скажімо, як прогнилий дитячий матрац), суд не зажадав жодних інших даних, наприклад, стосовно фактичного обсягу та достатності соціальної допомоги або змісту конкретних рекомендацій, наданих під час консультування, а також пояснень, чому ці рекомендації не дали результату. Суд вважає, що витребувана конкретна інформація в цьому зв'язку могла б допомогти визначити, чи виконали відповідні органи свій конвенційний обов'язок зі збереження єдності сім'ї і чи досліддили вони достатнім чином ефективність менш суворих альтернативних заходів перед тим, як клопотати про відібрання дітей від батьків». На цих підставах ЄСПЛ встановив, що, вирішуючи справи про позбавлення батьківських прав, суд зобов'язаний дотримуватися вимог ст. 8 Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод у частині права заявників на повагу до сімейного життя, зокрема, судові рішення має бути побудоване на з'ясованих обставинах: чи були мотиви для позбавлення батьківських прав доречними і достатніми, чи здатне рішення про позбавлення батьківських прав забезпечити належний захист дитини, чи було проведено ретельний аналіз можливих наслідків пропонованого заходу з опіки для батьків і дитини, чи ґрунтується висновок органу опіки на достатній доказовій базі, чи мали батьки достатні можливості брати участь у вирішенні такого питання;

– визначення місця проживання дитини, наприклад, 1 липня 2017 р. ЄСПЛ ухвалив рішення у справі «М.Є. проти України», яке набуде статусу остаточного відповідно до порядку, передбаченого п. 2 ст. 44 Конвенції. У цьому рішенні ЄСПЛ констатував порушення Україною права заявника, гарантованого ст. 8 «Право на повагу до приватного і сімейного життя» Конвенції, у зв'язку з рішеннями національних судів про визначення місця проживання дитини. На підставі розгляду справи ЄСПЛ зробив висновок, що здійснений національними судами аналіз перед ухваленням рішення про визначення місця проживання доньки заявника разом із матір'ю, був недостатньо ретельним. Тому, незважаючи на широкі дискреційні повноваження, надані національним органам у сфері встановлення опіки над дітьми, ЄСПЛ визнав, що обґрунтування ухваленого ними рішення не є «належним та достатнім». На підставі цього ЄСПЛ визнав, що в цій справі мало місце порушення ст. 8 Конвенції при визначенні місця проживання дитини.

Вищий спеціалізований суд України з розгляду цивільних і кримінальних справ у своєму Інформаційному листі щодо окремих питань судової практики в справах про визначення місця проживання дитини від 17 серпня 2017 р. № 9 –1580/04–17 щодо вище зазначеного рішення в справі «М.Є. проти України» зазначив: «<...> з метою недопущення в подальшому порушень, які констатовані ЄСПЛ у справі «М.Є. проти України», у разі набрання рішенням статусу остаточного, судам під час розгляду справ про визначення місця проживання дитини варто враховувати наведене в рішенні ЄСПЛ. Крім того, під час вирішення такої категорії справ судам треба керуватися ст. 51 Конституції України, яка гарантує кожному з подружжя рівні права й обов'язки в шлюбі та сім'ї. Схожа норма міститься також у ч. 6 ст. 7 Сімейного кодексу України, відповідно до якої рівність прав і обов'язків жінки та чоловіка в сімейних відносинах, шлюбі та сім'ї є однією із загальних засад регулювання сімейних відносин. Це узгоджується із практикою ЄСПЛ, який неодноразово наголошував на тому, що батьки повинні мати рівні права в спорах про опіку над дітьми, і жодні презумпції, які ґрунтуються на ознаці статі, не повинні братися до уваги» [9];

– справи щодо виховання дитини (рішення в справі від 16 липня 2015 р., заява № 10383/09 «Мамчур проти

України» («Mamchur v. Ukraine»). У цій справі ЄСПЛ встановив, що було порушення ст. 8 Конвенції з огляду на нежиття органами влади жодного суттєвого заходу для забезпечення заявникові доступу до його дитини та його можливості взяти участь в її вихованні (пп. 63–87 рішення). Встановлення опіки над дитиною було втручанням у право заявника, за ст. 8 Конвенції, та було здійснено не на основі всебічної та професійної оцінки повної сімейної ситуації та тих чинників, які стосуються інтересів заявника, що є порушенням ст. 8 Конвенції (пп. 88–113 рішення).

Висновки. На підставі вищезазначеного необхідно зауважити, що Європейський суд із прав людини розглядає справи про захист сімейних прав та інтересів дитини щодо порушення національними судами положень ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, яка зазначає, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав і обов'язків цивільного характеру, та ч. 1 ст. 8 даної Конвенції, яка передбачає, що кожен має право на повагу до свого приватного і сімейного життя, до свого житла і кореспонденції. Встановлено, що ЄСПЛ перевіряє дотримання державою прав і гарантій їх забезпечення, передбачених Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, незважаючи на те, що дана Конвенція не містить прямих приписів щодо захисту сімейних прав та інтересів дитини.

Крім того, необхідно погодитися з думкою Л. Крисицької, яка зазначає, що «<...> позиція Європейського суду із прав людини щодо захисту сімейних прав дитини полягає в нижчезазначеному:

– під час розгляду сімейного спору пріоритет мають інтереси дитини над інтересами батьків;

– діти, народжені в шлюбі, і діти, народжені поза шлюбом, є рівними у своїх правах;

– будь-яке обмеження, накладене на особисте спілкування у відносинах між батьками та дітьми, повинне ґрунтуватися на належних до справи й обґрунтованих причинах, висунутих для захисту інтересів дитини і для подальшого об'єднання сім'ї;

– передача дитини під публічну опіку повинна мати тимчасовий характер, такий захід не може бути санкціонований без попереднього розгляду можливих альтернативних заходів і має оцінюватися в контексті позитивного обов'язку держави вживати виважених і послідовних заходів зі сприяння возз'єднанню дітей зі своїми біологічними батьками» [10, с. 265–266].

Список використаної літератури:

1. Кисельова Л. Рішення європейського суду із прав людини, Конституційного суду України та Верховного суду України у системі права України: застосування та виконання. Вісник академії адвокатури України. № 2 (27). 2013. С. 156–159.

2. Трегубов Е. Право на справедливий суд в практиці Європейського суду із прав людини. Форум права. 2010. № 1. С. 358–363. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/FP/2010-1/10telzpl.pdf>

3. Конституція України: Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. Відомості Верховної Ради України. 1996. № 30. Ст. 141

4. Мамич О. Конвенція ради Європи «Про здійснення прав дітей» 1996 р. та виконання її положень в Україні. Актуальні проблеми держави і права. 2012. С. 40–46.

5. Клім С. Процесуальні права дитини в контексті рішень Європейського суду з прав людини. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Юридичні науки». Випуск 6–1. Том 1. 2014. С. 203–206.

6. Забота о детях и защита их прав. URL: <http://www.coe.int/portal/web/coe-portal/what-we-do/human-rights/children-rights>.

7. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. Офіційний вісник України. 2006. № 32. Ст. 2371.

8. Ахтирська Н., Філатов В., Фулей Т., Хембах Х. Стаття 8 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод: стандарти застосування при здійсненні правосуддя. К.: Істина, 2011. 200 с.

9. Щодо окремих питань судової практики у справах про визначення місця проживання дитини: Інформаційний лист Вищого спеціалізованого суду України з розгляду цивільних і кримінальних справ № 9-1580/0/4-17 від 17 серпня 2017 р. URL: <http://sc.gov.ua/uploads/tinymce/files>

10. Красицька Л. Захист сімейних прав дитини Європейським судом із прав людини. Вісник Донецького національного університету. Серія В: Економіка і право. Вип. 2. 2011. С. 263–266.

ДОВІДКА ПРО АВТОРА

Волкова Наталія Васи́лівна – кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

INFORMATION ABOUT THE AUTHOR

Volkova Nataliia Vasylivna – Candidate of Law Science, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Civil Process of National University „Odessa Law Academy”

Volko_71@ukr.net

